

Afifüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi, Orkhan Musakhanov, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018) s. 349. ISBN: 978-605-2023-33-4

Ayşe Beyazıt¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ayşe Beyazıt (Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, İstanbul, Türkiye
E-posta: beyazitayse@gmail.com
ORCID: 000-0001-5354-661

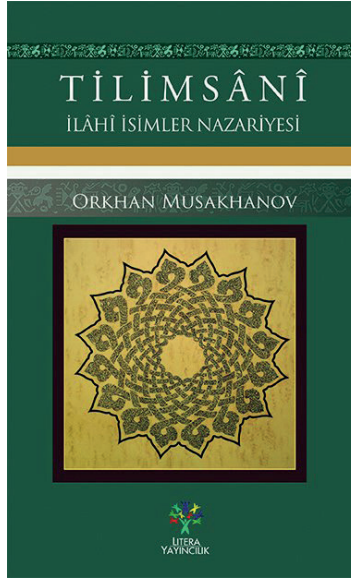
Makale Geliş: 11.01.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.02.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
03.03.2020

Kabul/Accepted: 04.03.2020

Atıf/Citation: Beyazıt, Ayşe. Afifüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi, Orkhan Musakhanov, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), s. 349. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/1, (Mart 2021): 409-418.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.858223>

Afifüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi, Orkhan Musakhanov'un Afifüddin Tilimsânî'nin (öl. 690/1291) nesirle yazılmış eserlerini merkeze alarak hazırladığı *Afifüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*¹ adlı doktora tezinin ilk üç bölümünün -“Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye'nin Tahkiki”² başlıklı dördüncü

1 Orkhan Musakhanov, *Afifüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 487.

2 Tezin dördüncü bölümünü oluşturan tahkik kısmı için bk. Afifüddin et-Tilimsânî, *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye*, thk. Orkhan Musakhanov (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2018), 74-401. Tezin “Meâni'l-Esmâ'il-İlahiyye'nin Tahkiki” başlıklı dördüncü bölümünde Tilimsânî'nin ilâhî isimlerinin en geniş bir şekilde sunumunun yapıldığı *Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyyesi*'nin üç nüshasına dayanarak ilk defa ilmi neşri yapılmıştır. Yazmalardan hareketle gerçekleştirilen ilmî neşirde âyet, hadis, şiiir ve alıntılarının tahririnin yanı sıra Tilimsânî'nin diğer eserlerinden *Meâni'l-Esmâi'l-İlahiyyesi*'yle ilgili görülen yerlere müellifin görüşlerinde

bölüm hariç- kitap olarak neşredilmiş halidir. Musakhanov'un doktora çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Yazar, çalışmasında Affüddin Tilimsânî'ye dair var olduğunu ileri sürdüğü bir "ilâhî isimler nazariyesi" ortaya koymaya çalışmaktadır. Aynı zamanda yazarın ifade ettiği üzere Tilimsânî'nin ilâhî isimler mevzusunda telif ettiği eseri olan *Meâni'l-Esmâi'l-Îlâhiyye*'nin de yayımlanmasıyla eserin ilim dünyasının istifadesine sunulması amaçlanmaktadır.

Affüddin Tilimsânî'nin kendisine has bir "ilâhî isimler nazariyesi" olduğu temel iddiası üzerine kurulu olan *Affüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi* adlı eser, Tilimsânî'nin hocaları, tasavvufi çevresi, bağlı olduğu Ekberî ekolle ilişkisi ve düzeyi, öğrencileri, eserleri, eserlerinin tam olarak tespiti ve kronolojisi, tasavvuf literatüründeki yeri ve onun Allah ve Rahmân ismine dayalı olan "ilâhî isimler nazariyesi" hakkında akademik düzeyde yapılan ilk çalışmadır.

VII. (XIII.) yüzyıl, İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240), İbn Sevdekîn (öl. 646/1248), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273) ve Sadreddin Konevî (öl. 673/1274) gibi fikirleri ve telifatıyla tasavvuf düşüncesinde vahdet-i vücûd geleneği oluşturan müelliflerin yaşadığı bir asır olarak göze çarpmaktadır. Tilimsânî de yazdığı eserlerle, Konya, Kahire ve Dımaşk üçlüsünde geçirdiği ömür ve kurduğu ilişkilerle VII. (XIII.) asrın önemli sûfileri arasında yer almaktadır. Tilimsânî, "Ekberîyye mektebine mensup sûfî müellif" olarak tanınmıştır. İrfan yolu, neşve ve zevk hali olarak tanımlanan Ekberîlik, Sadreddin Konevî, Fahreddîn-i Irâkî (öl. 688/1289), Afifüddin Tilimsânî, Müeyyidüddin Cendî (öl. 691/1292 [?]), Saïdüddin Fergânî (öl. 699/1300), Abdürrezzak Kâşânî (öl. 736/1335), Dâvûd-i Kayserî (öl. 751/1350) gibi isimlerle başlamış, Osmanlı ilim dünyasında Molla Fenârî (öl. 834/1431), Niyâzî-i Mısırî (öl. 1105/1694), Ömer Gürânî (öl. 1157/1744), Bedreddin Simâvî (öl. 823/1420), Selâhaddin Uşşâkî (öl. 1197/1783), İsmâil Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) ve Muhammed Nürü'l-Arabî (1813-1888) gibi kişilerle devam etmiştir. Ekberîliği, tasavvufi entelektüel bir düşünce olarak değerlendirenler olduğu gibi, tarikat olarak almayıp bir "ekol" veya "mektep" olarak isimlendirenler de vardır.³

Musakhanov, Ekberîliğin XVII. yüzyıldaki temsilcilerinden olan Abdülganî Nablusî'nin (öl. 1143/1731) *Îzâhu'l-maksûd min ma'nâ vahdeti'l-vücûd* isimli telifinin giriş kısmında İbnü'l-Fârız, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbn Seb'in (öl. 669/1270), Abdülkerîm Cîlî (öl. 832/1428) ile birlikte -Sadreddin Konevî'nin ismini bu sûfîler arasında zikretmemesine rağmen- Tilimsânî'den vahdet-i vücûd anlayışının imamlarından biri olarak bahsettiğini ifade etmektedir.⁴

Yazara göre Ekberîyye mektebine mensup olan Tilimsânî, şairliği ile temayüz etmekle birlikte İbnü'l-Arabî'nin *Fusus*, İbnü'l-Fârız'ın *et-Tâiyye*, Nifferî'nin *el-Mevâkıf*, Hâce Abdullah

yakaladığı bütünlük ve tutarlılığı göstermesi açısından dipnotlarda yer verilmiştir. Böylece *Meâni'l-Esmâi'l-Îlâhiyye*'nin temel konularını Tilimsânî'nin diğer eserleriyle karşılaştırmalı bir şekilde sunan bu tahkik, Tilimsânî okumalarında da başvuru kaynağı niteliğindedir.

3 Mahmud Erol Kılıç, "Ekberîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/544-545.

4 Musakhanov, *Affüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 118.

Herevî'nin (öl. 481/1089) *Menâzil*, İbn Sînâ'nın (öl. 428/1037) *Ayniyye*'sine yazdığı şerhleri ile Muhammed b. Abdilcebbar en-Nifferî'nin (öl. 354/965'ten sonra) fikirleri merkezinde kaleme aldığı *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye ve Şerhu'l-Fâtiha* adlı telifatıyla öne çıkmaktadır.⁵

Afîfüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi adlı ele aldığımız kitap, kısaltmalar, takdim, giriş, üç kısım, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Bu üç kısım da kendi içinde bölümlenerek eserde konular 9 bölüm halinde işlenir. “Tilimsânî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Düşüncesindeki Yeri” başlıklı ilk kısım 4 bölüm, “Tilimsânî Öncesi Literatürde Esmâ-i Hüsnâ ve Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi” başlıklı ikinci kısım 3 bölüm ve “Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesinin Esmâ-i Hüsnâ Literatüründeki Temel Meselelerle Karşılaştırılması” başlıklı üçüncü kısım ise 2 bölüm ihtiva etmektedir.

Musakhanov, kitabın giriş kısmında araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi vermektedir. Yazar, bir müellifin hayatı, hocaları ve mensubu olduğu gelenekteki yerini tespit etmede en temel kaynağın, bizzat müellifin kendi eserleri olduğunu, ancak müellifin kendi eserlerinde bu noktada yeterli bilgiye ulaşamamışsa müellifin mensubu olduğu ilmi geleneğin onun hakkında bilgi verdiği kaynakların devreye girdiğini belirtmektedir. Yazara göre söz konusu kaynaklardan sonra şayet ele alınan kişi, âlim veya sûfi gelenekten olduğunda onların tercüme-i hallerinin verildiği biyografi kitaplarına müracaat kaynağı olarak başvurulmaktadır. Bir âlim veya sûfi hakkında sahit bir şekilde bilgi edinmek için başvurulacak en son kaynağın ise söz konusu âlim veya sûfiye muhalif kişi veya kişilerin yazdığı eserler olduğunu anlattıktan sonra Tilimsânî'nin hayatı hakkında, kendi eserlerinden ve mensubu olduğu geleneğe bağlı kişiler tarafından başka bir ifadeyle sûfi müellifler tarafından kaleme alınmış tabakât-terâcim/ biyografi kitaplarında çok kısıtlı bilgiler bulunduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte müellifin hayatı, hocaları ve öğrencileri hakkındaki bilgilerin büyük kısmının Tilimsânî'nin çağdaşı olan ve ona ağır ithamlarda bulunan İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) kitaplarında yer aldığından bahsetmektedir. Dolayısıyla Tilimsânî'nin hayatı hakkında en temel kaynak kendi eserlerinin yanı sıra İbn Teymiyye'nin eserleri ve Tilimsânî ile ilgili izledikleri tavrı büyük ölçüde İbn Teymiyye ile benzeyen Zehebî (öl. 748/1348), Safedî (öl. 764/1363) gibi tabakât yazarlarının kitaplarıdır. Aynı şekilde Câmî (öl. 898/1492) ve Münâvî (öl. 1031/1622) gibi sonraki dönem sûfi tabakât yazarlarının da kaynağı büyük ölçüde İbn Teymiyye olup, Câmî ve Münâvî, İbn Teymiyye'nin eleştirilerini olumlayarak aktarmışlardır. İbn Teymiyye'den sonra Tilimsânî'nin hayatı hakkında temel iki kaynağın Şemseddin el-Cezerî el-Kuraşî (öl. 739/1338) ve Zehebî'nin olduğunu ifade ettikten sonra burada usul açısından tabakât yazarlarının ulaştığı bilgileri, sahip oldukları bakış açısına göre nasıl değerlendirdiklerine Tilimsânî'nin tercüme-i hali üzerinden örnek vermektedir. Olumlu naklin olumsuz yorumuna örnek olarak Zehebî'nin, Cezerî'nin Tilimsânî hakkında verdiği olumlu bilgileri eleştirel olarak yorumlamasını, buna mukabil olumsuz naklin olumlu yorumuna İbn Teymiyye'nin Tilimsânî hakkında verdiği olumsuz bilgileri tam tersi bir şekilde olumlayan Câmî ve Münâvî'yi misal getirir. Aynı gelenekten

5 Musakhanov, *Afîfüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi*, 122.

olan biyografların tavır farklılığına da Câmî'nin Nefehâtın'a aldığı ve "içeriden" gördüğü Tilimsânî'yi, Lâmi Çelebi'nin "içerden" görmeyip kitabına almayarak dışarıda tutmasını örnek verir. Burada da biyografların şahsî düşüncelerinin tercüme-i halini verdikleri kimseye nasıl farklı yansıdığına açık örneklerinden biri görülmektedir. Kısaca yazar, müellifin hayatı ve düşüncesini tespit ederken yukarıda zikredilen aynı biyografların tavır farklılıklarını dikkate alarak daha sağlıklı tespitler yapmaya çalışmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde müellifin hayatı, eserleri ve tasavvuf düşüncesindeki yeri ortaya konmuş ve hayatı dört merhalede şu şekilde özetlenmiştir: Doğumundan 24 yaşına kadar olan gençlik çağı, Tilimsânî'nin Konevî'nin gözetiminde Dimaşk'ta ve Anadolu'da kırk defa halvet çıkardığı devre, Sadreddin Konevî'yle beraber Mısır'a gittiği ve Mısır'da uzun seneler kaldığı merhale ve son olarak Dimaşk'ta hazine vergilerinin toplanmasından sorumlu olduğu görevi ile vefatına kadar orada kaldığı aşama.

Yazar birinci bölümde, Tilimsânî'nin hayatı, ilmî yönü, eserleri ve tasavvuf literatüründeki yerini ele almaktadır. Bu bölümün Tilimsânî'nin "ilâhî isimler nazariyesi"nin bağlamının doğru tespit edilebilmesi için ortaya konduğunu belirtir. Ayrıca, Tilimsânî'nin daha önce gerek hayat evreleri, hocaları gerekse eserlerinin tam tespitinin yapılmamış olduğundan bahsettikten sonra müellifin hayatı, hocaları ve eserlerini doğru tespit etmenin onun düşüncelerini anlamada en önemli adımlardan biri olmasının önemine değinir. Bu bölümde, Tilimsânî'nin eserlerinin ilk defa tam bir şekilde tespiti yapılmıştır. Bununla birlikte Tilimsânî'ye nispet edilen fakat ona ait olmayan eserler ile başkasına nispet edilen ancak ona ait olan eserleri de tespit edilmiştir. Müellifin telifatı, yazılış tarihine göre sıralanmış ve eserlerin muhtevaları da hulâsa edilmiştir. Son olarak ise Afifüddin Tilimsânî'nin tasavvuf literatüründeki yeri ele alınmaktadır. Burada Tilimsânî'nin üslûbu incelenmiş, Ekberîyye ekolüne olan mensubiyetinin doğruluk derecesi tartışılmış, Tilimsânî'nin temsil ettiği tasavvuf düşüncesine ve tasavvuf karşıtlarına etkileri ortaya konulmuştur.

Yazara göre, Tilimsânî'nin eserlerinin çoğunun dünyanın çeşitli yerlerindeki kütüphanelerde yazma halinde bulunması sebebiyle müellifin eserlerinin tam bir şekilde bilinip tasnif ve tahlil edilebilmesi, ortaya koyduğu ilâhî isimler nazariyesini tespitinde gerekli olup, bu bölümde müellifin yazma kütüphanelerinden hareketle eserleri tespit edilerek içerikleri değerlendirilmiş ve buradan hareketle de kitaplarının kronolojisi yapılmıştır. Sırasıyla Tilimsânî'nin şu on bir eseri incelenmiştir: İbn Sînâ'nın *Ayniyye Kasidesi*'nin şerhi olan *el-Keşf ve'l-beyân fî ilmi ma'rifeti'l-insân Şerhu Ayniyyeti İbn Sînâ*, Nifferî'nin *Mevâkıf*'inin şerhi olan *Şerhu Mevâkıfi'n-Nifferî*, Fâtihâ Sûresi ile Bakara Sûresi 1-21. âyetlerinin şerhi olan *Şerhu'l-Fâtiha ve Ba'zı Sûreti'l-Bakara*, Tilimsânî'nin sadece Kur'ân-ı Kerim'de geçen isimleri ele alıp şerhettiği *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye*, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs*'unun şerhi olan *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, yazara göre Tilimsânî'ye aid olan *el-Hâşiye li-Fusûsi'l-hikem*, Tilimsânî'ye aidiyeti kesin olmayan *Fevâid alâ Fusûsi'l-hikem*, Herevî'nin *Menâzil*'inin şerhi olan *Şerhu Menâzili's-sâirîn*, İbnü'l-Fârız'ın *Taiyye*'sinin şerhi olan *Şerhu Taiyyeti İbni'l-Fârız*, Tilimsânî'nin şüirlerini ihtivâ eden *Dîvân* ve aruz ilminin inceliklerini anlatan *Risâle fî ilmi'l-arûz*.

Tilimsânî hakkında yaygın olan kanaat kendisinin İbnü'l-Arabî'ye yetişmeyip Sadreddin Konevî'ye yetiştiği ve Ekberî geleneğe mensup bir sûfi olduğudur.⁶ Kitapta “Tilimsânî'nin Üslûbu ve Ekberî Geleneğe Aidiyeti” başlığı altında söz konusu kanaatin ne derecede doğru olduğu tartışılmıştır. Yazara göre böyle bir tartışmaya girilmesinin nedenleri şunlardır: Tilimsânî'nin İbnü'l-Arabî'ye öğrencilik yapması, Tilimsânî'nin, Ekberî geleneğin ittifakla kabul ettiği İbnü'l-Arabî'nin a'yân-ı sâbite görüşünü benimsememesi, Tilimsânî'nin eserlerinde merkezî kişilik Ekberî sûfilerde olduğu gibi İbnü'l-Arabî'nin değil de Nifferî'nin olması, Tilimsânî'nin bir düşünce, konu veya meseleye üç tavrından yani ilim-irfan-tahkik tavrından bakıp kendisinden önceki literatürü de bu üçlü esasa göre tasnif ve tahlil etmiş olması. Tilimsânî'nin birlik-çokluk merkezli yaklaşımın üç temelinden birincisi olan ilim tavrı mutlak çokluğu, ikincisi olan irfan tavrı göreceli çokluğu ve üçüncüsü olan tahkik tavrı da mutlak birliği ifade eder. Yazara göre Tilimsânî'nin düşüncesi hakkında bu dört temel yaklaşım dikkate alınmadan onun görüşlerinin ve ilâhî isimler nazariyesinin doğruluğu anlaşılabilir.

Ayrıca bu bölümde yazar şu tespitlerde bulunmaktadır: Tilimsânî'nin bizzat İbnü'l-Arabî'ye öğrencilik yapması onun ilk *Fusûs* şârihi olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Tilimsânî, Nifferî'nin fikirlerini esas alarak İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs*'unu şerhetmiştir ve Nifferî'nin görüşlerini İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine tercih etmiştir. Tilimsânî, İbnü'l-Arabî'yi hatmü'-evliyâ yani velilerin mühürü, Nifferî'yi ise Veysel Karânî (öl. 37/657) gibi Allah'ın insanlara çokça bildirmediği ve onlar aracılığıyla kullarından belaları defettiği bir hazine olarak görmektedir.

Eserin ikinci bölümünde yazarın Tilimsânî'nin tasavvuf düşüncesinde, kendisine has bir “ilâhî isimler nazariyesi” olduğu iddiası ele alınmaktadır. Tilimsânî'den önce yaşamış Abdülkerim Kuşeyrî (öl. 465/1072), İmâm Gazzâlî (öl. 505/1111), İbn Berrecân (öl. 536/1141) ve Ekberîyye mektebinin kurucu mütefekkirleri ve aynı zamanda da Tilimsânî'nin üstadları Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile Konevî'nin “esmâ şerhleri” incelenmiştir. Böylece Tilimsânî'nin bu müelliflerden farklılığıyla öne çıkan “Allah” ve “er-Rahmân” esmâsına, başka bir ifadeyle temeli a'yân-ı sâbitenin reddine dayanan ilâhî isimler nazariyesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Yazar, bu bölümü üç başlık altında inceler. Birincisi Tilimsânî öncesi literatürde esmâ-i hüsnâya dair sûfilerin görüşleridir. İkincisi ana hatlarıyla Tilimsânî'nin ilâhî isimler nazariyesi, üçüncüsü de Tilimsânî'nin ilâhî İsimler nazariyesinin temeli olan a'yân-ı sâbitenin reddidir.

Yazara göre, esmâ şerhleri kendine has belli başlı konuları olmakla beraber tefsirlere benemektedir. Bir müfessirin belagat, kelâm, fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi ilimlerden birinde derinleşmesiyle yazdığı tefsirin i'râbü'l-Kur'ân, kelâmî tefsir, rivayet tefsiri, ahkâm/fikhî tefsir, işârî tefsir olmak üzere isimler alması gibi esmâ şerhleri de yazarlarına nispetle lügavî, kelâmî, tasavvufî-işârî olarak isimlendirilir. Aradaki fark ise tefsirlerin konusunun âyet-i kerîmeler, esmâ şerhlerinin konusunun ise “ilâhî isimler” olmasıdır. Tasavvufî-işârî bakış açısına göre yazılan esmâ şerhlerinin önemlilerinden biri de yazara göre Tilimsânî'nin telifatından biri olan *Meâni'l-Esmâi'l-İlâhiyye*'sidir.

6 Musakhanov, *Afîfüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi*, 20; Kılıç, “Ekberîyye”, 10/545; Semih Ceyhan, “Tilimsânî, Afîfüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/163.

Tilimsânî'nin *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*'inde "İlâhî isimler hakkında benden önce zikredilmeyen anlamlar örtüsünü açtım" iddiasının doğru olup olmadığının tespiti için kendinden önce telif edilmiş "ilâhî isimler" literatürü incelenmiştir. Bu doğrultuda "Tilimsânî Öncesi Literatürde Esmâ-i Hüsnâ ve Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi" başlığı altında tezin ikinci bölümünde ilâhî isimler konusunda Tilimsânî'den önce yazılmış beş temel Esmâ Şerhi incelenmektedir. Tilimsânî'nin kendisinin de sûfî olması gerekçesiyle, merkeze İbn Berrecân'ın *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*'sı, Gazzâlî'nin *el-Maksadü'l-Esnâ*'sı, Kuşeyrî'nin *et-Tahbîr fi't-tezkîr*'i, İbnü'l-Arabî'nin *Keşfü'l-Mâ'nâ an Sırrı Esmâillahi'l-Hüsnâ*'sı ve Sadreddin Konevî'nin *Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ*'sı gibi sûfî müelliflerin esmâ şerhleri alınarak mukayese edilmektedir. Bunun yanında dilcilerden Zeccâc (öl. 311/923), hadisçilerden de Ebu Bekir el-Beyhakî (öl. 458/1066), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148), kelamcı Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) ve Beyzâvî (öl. 685/1286) gibi âlimlerin esmâ şerhlerine de gerekli görülen yerlerde mukayeseye atfen başvurulmuştur.

Merkeze alınan esmâ şerhleri, müelliflerinin diğer eserleriyle karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek Tilimsânî'nin kendilerinden ayrılan yönleriyle öne çıkan nazariyesi işlenmektedir. Onun ilahî isimler nazariyesinin merkezinde "*De ki: İster Allah diye, ister Rahmân diye çağırın. Hangi isimle çağırırsanız çağırın en güzel isimler O'nundur.*" (el-İsrâ, 17/110) âyeti kerîmesi ve "Rahmetim gazabımı geçmiştir" (Buhârî, Tevhid, 27) hadis-i şerifi vardır. Bu bölümde söz konusu nazariyenin varlık, varlık mertebeleri, başta peygamberler ve velîler olmak üzere insana yansımaları incelenmiş, nazariyenin bütüncüllüğüne ve kuşatıcılığına işaret edilmiştir.

Yazara göre Ekberî geleneğin ilâhî isimler nazariyesinin temelinde a'yân-ı sâbite ve onunla bağlantılı gördüğü "isimlerin ismi" kavramı yatmaktadır. Yazar, Tilimsânî'nin, İbnü'l-Arabî'nin a'yân-ı sâbite görüşünü kabul etmediği tespitinden hareketle bu çerçevede "A'yân-ı Sâbite'nin Reddi Bağlamında İlâhî İsimler ve Varlık-Varlık Mertebeleri İlişkisi" başlığı altında a'yân-ı sâbiteyi kabul etmeyen nazariyenin Ekberî geleneğin ilâhî isimler anlayışından farklılaşan noktalarına değinmiştir.

Yazar, İbnü'l-Arabî'ye yapılan eleştirileri "içeriden" ve "dışarıdan" olarak tasnif etmenin mümkün olduğunu belirttikten sonra Tilimsânî'nin a'yân-ı sâbite eleştirisinin "içeriden" yapılan bir eleştiri olduğunu tespit eder. İbnü'l-Arabî'yi "içerden" eleştirenler arasında kendi öğrencisi olarak Tilimsânî ilk olsa da Alâuddevle Simnânî (öl. 736/1336), Abdülkerim Cîlî, İmam Rabbânî (öl. 1034/1624) gibi sûfiler düşünüldüğünde Tilimsânî'nin bu noktada yalnız olmadığı görülür. Simnânî, Cîlî ve İmam-ı Rabbânî'nin içeriden yaptığı eleştiriler Ekberî gelenek içerisinde az da olsa karşılık bulmuş ve İbnü'l-Arabî'ye yönelik eleştiriler cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Ancak Tilimsânî'nin a'yân-ı sâbite eleştirisini Simnânî, Cîlî ve Rabbânî'nin eleştirileri gibi Ekberî geleneğe karşılık bulmamıştır. Yazar bunun sebebinin Tilimsânî'nin a'yân-ı sâbite eleştirisinin yeterince bilinmemesi ve bu nedenle onun bütünüyle Ekberî gelenek içerisinde değerlendirilmesi olduğunu ifade eder. Tilimsânî'nin a'yân-ı sâbite eleştirisi ve ilâhî isimler nazariyesine yansıyan yönleri de yazara göre ilk defa bu eserde tartışılmaktadır.

Tilimsânî'ye ait ilâhî isimler nazariyesinin yukarıda bahsi geçen esmâ şerhlerinin ana mevzûlarıyla mukayese edilmek sûretiyle nazariyenin detaylandırılarak incelenmeye çalışıldığı üçüncü bölüm ise kitabın en önemli kısmıdır. “Tilimsânî'nin İlahî İsimler Nazariyesinin Esmâ-i Hüsnâ Literatüründeki Temel Meselelerle Karşılaştırılması” başlıklı bu son (üçüncü) bölümde Tilimsânî'nin ilâhî isimler nazariyesinin tavsif ve tahlili yapıldıktan sonra bu nazariye beş temel esmâ şerhiyle karşılaştırılmıştır. Yazar, ilâhî isimleri “Hakk'ın İnsanla İrtibatı” ve “İnsanın Hak'la İrtibatı” açısından iki ana kısma ayırmıştır. İlk kısımda “İsimlerin Zât'a Delalet ve Nispet Keyfiyeti ve Zât'ın İsimlerden Müstağni Oluşu”, “Nas, Akıl ve Keşf Arasında: İsimlerin Sayımı ve Sonsuzluğu Meselesi”, “İsim-Müsemma- Tesmiye İlişkisi”, “Zât'a Delalet ve Manaları Açısından İsimlerin Taksimi” ve “Birlik ve Çokluk Açısından İsimlerin İç İç Olması: Tedâhulü'l-Esmâ” başlıkları altında, ikinci kısımda ise İnsanın Hak'la İrtibatı Açısından İlahî İsimler, “İsimlerin Sayımı: İhsâ-Tahalluk”, “İsimlerin Âdeme Ta'limi: Hakk'ın Süreti Üzere Halkedilen Halife”, “İsimlerin Sâlike Telkini: Esfâr-ı Erbaa ve Havâssu'l-Esmâ” ve “İsm-i A'zam ve İnsan-ı Kâmil 'Kelime'si” başlıklarıyla konuyu incelemiştir. Burada yazar söz konusu esmâ şerhlerinde kelam ilminden devralınan “isim-müsemma-tesmiye, isimlerin tevkîfîliği, sayımı, sayısı” gibi tartışmaların Tilimsânî'nin ilâhî isimler nazariyesine yansıyan yönlerini tartışmakta ve ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu bölümde sūfilere has ilâhî isimler ve onlarla ahlaklanma ilişkisi hususunda Tilimsânî'yi merkeze alarak gelenek içerisinde farklılaşan tavırlar üzerinde de durulmaktadır. Yazar burada merkezi nokta ve ayırımı, Tilimsânî kadar İbnü'l-Arabî öncesi ve sonrası ayırımı olduğunu belirtmektedir. Çünkü tasavvuf tarih ve meselelerine yaklaşımlarda İbnü'l-Arabî öncesi ve sonrası ayırımı çağdaş araştırmacılar tarafından müsellem kabul edilmektedir. Yine yazara göre burada dikkat edilecek diğer bir husus a'yân-ı sâbiteyi kabul etmeyen bir ilâhî isimler nazariyesinin İbnü'l-Arabî ve Konevî'den ne ölçüde farklılaşacağı ve benzeceğidir. Bu farklılık ve benzerliğin tartışıldığı meselelere nasıl yansıdığı üzerinde durularak Tilimsânî'nin ilâhî isimler nazariyesinin detayları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Musakhanov, Ekberî geleneğin XVII. asırdaki önemli temsilcilerinden Abdulgani Nablûsî'nin, İbn Seb'în, İbnü'l-Fârız, İbnü'l-Arabî, Abdülkerim Cîlî ile birlikte Affüddin Tilimsânî'yi de vahdet-i vücûd düşüncesinin üstadları olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bunlar arasında önemli bir yer teşkil eden Tilimsânî'nin şimdiye kadar üzerinde akademik düzeyde çalışma yapılmamış olmasıyla dikkat çektiğini belirten yazara göre isimleri zikredilen sūfilere aksine Tilimsânî üzerine böyle bir çalışmanın yapılmamasının iki nedeni vardır: İlk *Menâzil* şerhi ve *Dîvân*'ının dışında eserlerinin çok az yazma nüshasının günümüze ulaşmış olması, diğeri ise Tilimsânî'nin eserlerinin bir şekilde “şerh” niteliğinde olmasıdır.

Yazar, şerhlerin metinleri aşabileceği ve aynı şekilde şerhlerin de metinler kadar orijinal olabileceğini dikkate aldığından ikinci nedene bağlı olarak akademik türde bir çalışmaya yöneldiğini söyler. Yazarın, Tilimsânî üzerine yaptığı bu çalışma sonucunda, onun görüşlerini daha rahat ifade edebileceği müstakil bir kitap yazmaması dikkatini çeken bir başka yönü

olmuştur. Nitekim yazara göre esmâ üzerine etkin bir şerh kaleme alan ve geniş hacimli bir Fâtihâ tefsiri yazarak doksan dokuz ilâhî ismin el-Hâdî ismine nasıl döndüğünü açıklayan bir sûfi, pekâlâ bir metne dayanmadan bir kitap yazabilirdi.

Yazar, İslam ilim geleneğinde ve bilhassa Tilimsânî'nin içerisinde bulunduğu tasavvuf geleneğinde varlığın bilgiye değil, bilginin varlığa dayalı olduğu görüşünü özümsemişliğini belirtmektedir. Bilginin varlığa dayalı olması, başta tefsirler olmak üzere İslam ilim geleneğinde uzun asırlar devam eden ve bugün de hayatiyetini sürdüren şerh ameliyesini yazara anlamlı kılmıştır. Yine yazara göre varlığın Mutlak ve Bir olduğunu kabul eden ve Mutlak Varlık'tan başka bir varlığı gerçek bir varlık olarak görmeyen Tilimsânî'nin yazdıklarının Mutlak Varlığa dayanması olağan bir durumdur.

Değerlendirmesini yaptığımız eser, VII. (XIII.) asır muhakkik sûfi müelliflerden biri olarak temayüz eden Tilimsânî'nin Allah ve er-Rahmân esmâlarıyla temellendirdiği ilâhî isimler nazariyesini inşâ ettiği *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye* isimli telifi üzerinde akademik düzeyde yapılan ilk çalışma olması dolayısıyla önemli olmakla birlikte yazarın kendi ifadesiyle de belirttiği gibi ileride yapılacak araştırmalara kaynaklık yapacak değeri taşımaktadır. Ayrıca yazarın Tilimsânî'nin kendisine has bir "ilâhî isimler nazariyesi" olduğu temel iddiası üzerine kurulu olan eserinde bu iddiasını kanıtladığı görülmektedir.

Çalışmada, Afîfüddin Tilimsânî'nin hayatı (kimliği, doğum yeri ve tarihi, tedris hayatı, Konya- Dımaşk- Kahire Arasındaki Seyahatleri, Konevî ile beraber Mısır'a seyahati, Mısır'da İbn Seb'in'in kızıyla evlenmesi ve Dımaşk'ta vefatı), telifatı ve tasavvuf literatüründeki mevcudiyeti ele alınmış, bahis konusu nazariyesinin ortaya konulduğu bağlam belirlenmeye çalışılmıştır. Bu açıdan Tilimsânî'nin bizzat İbnü'l-Arabî'ye öğrencilik yaptığı, Konevî, Cendî ve Fergânî gibi mahza Ekberî bir müellif olmadığı, düşüncesindeki merkez kimlikte İbnü'l-Arabî'den ziyade Nifferî'nin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu tespitlerden hareketle onun başta ilâhî isimler nazariyesi olmak üzere düşüncelerinin bağlamının doğru vaz' edilebilmesi için dört temel ilke ortaya konularak bu ilkeler çalışma boyunca dikkate alınmıştır. Tespit edilen dört ilke ise şöyledir:

1. Tilimsânî, İbnü'l-Arabî'ye öğrencilik yapmıştır.

2. Tilimsânî, Ekberî geleneğin ittifakla kabul ettiği İbnü'l-Arabî'nin a'yân-ı sâbite görüşünü benimsememiştir.

3. Eserlerinde merkezî kişilik, Ekberî sûfilerde olduğu gibi İbnü'l-Arabî değil, daha ziyade Nifferî'dir.

4. Tilimsânî bir düşünce, konu veya meseleye üç tavrıdan yani ilim-irfan-tahkik tavrından bakmış kendinden önceki literatürü bu üçlü esasa göre tasnif ve tahlil etmiştir. Birlik-çokluk merkezli yaklaşımın üç temelinden birincisi olan ilim tavrı mutlak çokluğu, ikincisi olan irfan tavrı göreceli çokluğu ve üçüncüsü olan tahkik tavrı da mutlak birliği ifade eder. Yazarın yaptığı bu tespitler bundan sonraki Tilimsânî çalışmalarına da büyük oranda kolaylık sağlayacaktır.

Afîfüddin Tilimsânî'nin İlâhî İsimler Nazariyesi'nde Tilimsânî'nin hocaları, öğrencileri,

eserleri, tasavvufî çevresi, Ekberîliğe aidiyeti incelenmiş ve dâhil olduğu Ekberî gelenek ile tasavvuf muarızlarına tesirleri gösterilmeye çalışılmıştır. Eserlerinin tespiti ilk kez tam olarak yapılmıştır. Bununla birlikte hatâen Tilimsânî'ye nispet edilen ancak ona ait olmayan eserler ile ona ait olup farklı müelliflere nispet edilen eserler saptanmıştır. Telifatı yazılış tarihine göre tertip edilmiş, içerikleri özetlenmiş ve kronolojisi yapılmıştır. Ayrıca Tilimsânî'nin tasavvuf literatüründeki yeri ve onun esmâ nazariyesi hakkında nitelikli ve doyurucu bilgiler sunulmaktadır.

Tasavvufun dört klasiği olan İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem*'i, İbnü'l-Fârız'ın *Tâiyye*'si, Abdullah Herevî'nin *Menâzilü's-sâirîn*'i ve Abdülcebbar Nifferî'nin *Mevâkıf*'ını şerheden Tilimsânî'nin, söz konusu şerhlerden daha önce *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye* ve *Şerhu'l-Fâtîha* adlı eserlerini telif ettiği ortaya konulmuştur. Yazar tarafından ilk defa çalışılan ve daha sonra da yayımlanan *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye*'nin, Allah ve er-Rahmân ismine dayalı ilâhî isimler nazariyesinin kurulduğu bir eser olarak esmâ-i hüsnâ çalışmaları için kaynak değeri taşıdığı açıkça görülmektedir.

Eserde, Tilimsânî'nin selefi olan Sadreddin Konevî, İbn Berrecân, Kuşeyrî ve Gazzâlî, gibi öne çıkmış müelliflerin esmâ şerhleri incelenerek Tilimsânî'nin onlardan ayrılan görüşleri ile Allah ve er-Rahmân esmâsı üzerine bina edilen ilâhî isimler nazariyesi ortaya konulmuştur. Söz konusu nazariyenin varlık, varlık mertebeleri, peygamberler ve veliler olmak üzere insana bakan yönü incelenerek nazariyenin bütüncüllüğü ve kuşatıcılığına dikkat çekilmektedir.

Tilimsânî'nin ilâhî isimler nazariyesinden hareketle Ekberî geleneğin ilâhî isimler nazariyesinde temel aldığı a'yân-ı sâbite ve onunla doğrudan bağlantılı olan isimlerin ismi anlayışını kabul etmediği ortaya konularak iki nazariye arasındaki farklılıklara değinilmiştir. İlk dönemden itibaren Tilimsânî öncesi yazılan belli başlı esmâ şerhlerinin birbirleriyle ve Tilimsânî'nin ilâhî isimler nazariyesiyle ilişkileri ortaya konularak esmâ şerhleri literatürü birçok açıdan değerlendirilmiş olup bu sayede esmâ çalışmalarına sûfî bakış açısının etkisi de ortaya konulmuştur. Yazar, Tilimsânî'nin tasavvuf düşüncesinde hakim olan sûfinin İbnü'l-Arabî'den daha çok Nifferî olduğunu tespit eder. Yazara göre Tilimsânî'nin ifadesiyle İbnü'l-Arabî, sûfî-hakîm, Konevî ise hakîm-sûfidir. Evvelâ a'yân-ı sâbite olmak üzere pek çok hususta Tilimsânî'nin bu iki sûfiden ayrılmasının Tilimsânî'yi Konevî'nin talebeleri Müeyyidüddin Cendî, Saîdüddin Fergânî ve Abdürrezzâk Kâşânî gibi aynı asırda yaşamış Ekberî ekole mensup muhakkiklerden ayrı bir yere koymamızı gerektirdiğini ifade etmektedir. Musakhanov'a göre, *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye*'de İbnü'l-Arabî, İbn Berrecân, Sadreddin Konevî, Kuşeyrî ve Gazzâlî'nin esmâ şerhlerinden Tilimsânî'nin ilâhî isimler nazariyesi ile bariz bir şekilde farklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Tilimsânî'nin *Meâni'l-esmâi'l-ilâhiyye*'sinin *Şerhu'l-Fâtîha* adlı eseri gibi daha önce tahkik edilip incelenmediği anlaşılmaktadır. Bu araştırmasıyla yazar, Tilimsânî'nin telifatını tespit etmekte, eserlerinin muhtevasını belirlemekte; seyahatleri, şeyhleri ve tasavvufî fikirlerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Musakhanov'un bu çalışması, bilhassa tasavvuf

literatürünün temel eserlerini anlamaya yönelik araştırmalardan olup, söz konusu alandaki akademik bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Ayrıca a‘yân-ı sâbiteye olumsuz yaklaşan bir ilâhî isimler nazariyesinin İbnü’l-Arabî ve Konevî ile ne ölçüde birleşeceği ve onlardan ayrışacağı noktalar tartışılarak Tilimsânî’nin ilâhî isimler nazariyesi detaylarıyla yansıtılmaya çalışılmıştır. Yazarın bu çalışmasının tek başına yeterli olmayıp ileri düzey çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından önemli olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Ceyhan, Semih. “Tilimsânî, Afifüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kılıç, Mahmud Erol. “Ekberîyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Musakhanov, Orkhan. *Afifüddin Tilimsânî’nin İlâhî İsimler Nazariyesi*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Musakhanov, Orkhan. *Afifüddin Tilimsânî’nin İlâhî İsimler Nazariyesi ve Meani’l-Esmâi’l-İlahiyye Adlı Eserinin Tahkiki*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Tilimsânî, Afifüddin. *Meâni’l-esmâi’l-ilâhiyye*. thk. Orkhan Musakhanov. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018.